

AZ EURÓPAI UNIÓ *GENDER*-POLITIKÁJÁNAK NYELVI VETÜLETEI

KEGYESNÉ SZEKERES ERIKA

1. Terminológia és *gender*-politika

Vizsgálódásaim azt mutatják, hogy különösen sok problémát okoz az Európai Unió *gender*-politikájának magyar nyelven történő népszerűsítése. Bizonyára összefügg ez azokkal a nyelvi problémákkal, amelyeket a magyar nyelvű terminológia létrehozása okoz. Napjainkban a *gender*-politika jelenti az egyik olyan, közös európai stratégiát, amelynek érvényre jutásában kulcsfontosságú szerepe van annak, hogy közös nyelvet beszéljünk, hiszen a *gender*-politika nemcsak diskurzusmódját tekintve, hanem társadalompolitikai szemléletmódjában is változást jelent a korábbi nőpolitikai stratégiákhoz képest. Az új szemléletmód lényege, hogy a társadalmi élet minden területén felül kell vizsgálni a nemek lehetőségeit, s a hátrányos helyzeteket a jogalkotás lehetőségeivel kell megszüntetni (Huszár 2006b: 30).

Az Európai Unió elvi kérdésként kezeli a nők és a férfiak esélyegyenlőségét, s az ún. *gender*-kompetenciát a kulcsfontosságú kvalifikációk között tartja számon. Ennek első és egyik legfontosabb lépése, hogy a politikai, az oktatási és a társadalmi gyakorlat legkülönbözőbb szinterein az EU ajánlásainak megfelelően megkezdődjön a férfi és a női szerepek, a nemi sztereotípiák társadalmi és nyelvi vetületeinek felülvizsgálata. Több szakértő (ld. pl. a *Nemek esélyegyenlősége a munkaerőpiacon* c. 2004. március 26-án tartott nemzetközi konferencia előadásait) is hangsúlyozza, hogy mind tartalmát, mind terminológiáját tekintve az Európai Unió *gender*-politikája alkotja azt az integrációs területet, ahol fokozott figyelmet követelnek a nyelvhasználati sajátosságok, mivel a *gender*-politika egyrészt önálló politikai program, másrészt szerves része más politikai programoknak (nők a politikában, nők a munkaerőpiacon, nők a tudományban). A szakértők rávilágítanak arra is, hogy nemcsak a *gender*-politikai szakkifejezések fordítása jelent nehézségeket, hanem az is, hogy az újonnan csatlakozott országokban a *gender*-politikának nincs a társadalomban elfogadott nyelvi közege és diskurzusmódja.

Mindazonáltal Magyarországon is egyre gyakrabban találkozhatunk a *Gender Mainstreaming* és a *Gender Equality* kifejezésekkel, s lehetünk tanúi azoknak a kezdeményezéseknek, hogy e két stratégiai elem hazánkban is bekerülhessen az oktatás, a tankönyvírás és -bírálat, valamint a pályázatírás és a különféle szempontú elemzések gyakorlatába. Ugyanakkor terminológia-használatunk éppen ezen a szakterületen mondható igencsak hiányosnak és következetlennek, s gyakorta az a leglényegesebb kérdés, hogy mit is értünk a

„gender” szón és a vele képzett terminológiai kifejezéseken.

Az alábbiakban egyrészt a *gender* terminus tudományközi értelmezésével, másrészt az európai uniós szövegek elemzésével mutatok rá, miért szükséges nyelvészeti módszerekkel is kutatni a közös európai gender-politika nyelvhasználatát.

2. A „gender” fogalma: egy terminus-vizsgálat tapasztalatai

A *gender* terminus nem minden szótárban található meg. Hiába is keressük például a német-magyar, magyar-német szótárakban. Nagyobb szerencsénk van az angol nyelvvel, hiszen maga a szó is angol eredetű, ám a legtöbb angol szótárban a *gender* mint nyelvészeti szakszó szerepel, amely a nyelvtani nem (*genus*) megjelölésére szolgál. Gender-politikai szempontból azonban nem erről az elsődlegesen ismert jelentésről van szó. A szó számunkra releváns jelentése a legtöbb szótárban nem kerül megemlítésre, vagy csak a legutolsó jelentésmezők egyikét alkotja. Hosszabb keresgélés után az interneten is elérhető Kis magyar nyelvtárban (www.nyelvtar.hu) találkozhatunk a számunkra társadalmpolitikai szempontból érvényes jelentés megadásával: a nem a biológiai értelemben *szexus*, a társadalmi értelemben *gender*. Az idézett internetes forrás az utóbbi fogalmat, azaz a *gender* jelentésmezőjét a „erősebb/gyengébb nem” kifejezéssel szemlélteti. Ez azonban már ellentmond annak, amit a *gender* terminus valójában megjelölni hivatott!

Egynyelvű értelmező szótárakban (angol, német nyelven) gyakrabban találkozhatunk a keresett fogalommal, általában azonban nem önálló szócikk keretében, hanem a *nem* fogalma alá betagoltan bukkanhatunk rá arra a megjegyzésre, hogy a *gender* szó a *társadalmi nemre* utal. Általános, ismeretterjesztő enciklopédiákban tallózva ennél érdekesebb fölfedezéseket is tehetünk. A Wikipedia (www.de.wikipedia.org) elnevezésű, több nyelven is szabad hozzáférésű és a használok által szerkesztett enciklopédiában például egy közel 3 oldal terjedelmű szócikk tartozik a *gender* fogalmához. Már a szócikk bevezető mondatából kiderül, hogy a *szex* és a *gender* szemantikai szempontból tartalmaz megkülönböztetést, míg az általánosabbnak tekinthető *nem* szóval nem különíthető el egymástól a biológiai nem, a *szexus* és a szociokulturális meghatározottságú nemi szerepkészlet, tehát a *gender*. A szócikk második része áttekinti a *genderrel* foglalkozó diszciplínákat, és összeveti egymással azok *genderről* alkotott koncepcióit. A magyar nyelvű Wikipedia jelenleg nem jegyzi a *gender* szót. Ez azért is érdekes, mert voltaképpen nem neologizmusról van szó, s a tudományos diskurzusban mindig is számottevő jelentősége volt annak, hogy akár kategorikus imperatívusszal is utaljanak „a biológiai nemnek (szexus) és a társadalmi nemnek (gender) a hetvenes években elterjedő megkülönböztetésére” (Huszár 2006a: 14). Ettől kezdve alkalmazzák a társadalomtudományok a *gender* fogalmának következő, általános érvényű meghatározását:

„[...] *gender* vs. biológiai nem, sex: A nemi identitás a társadalom és kultúra viszonyrendszerében. Kezdetben azért kezdték el használni, hogy megkülönböztessék az evidensnek vett biológiai nemtől: úgy tűnt tehát, hogy az ember születése szerint vagy nő, vagy férfi, s erre a biológiai tulajdonságra épül rá a társadalmi nem mint konstrukció, a femininitás és a maszkulinitás, mintegy a 'testre írva', s e szerint alakulnak a nemi szerepek, szerep-elvárások.” (Sándor B. 2003: 11.)

Napjainkban fölerősödtek a *gender* terminus magyarítására vonatkozó törekvések. Megfigyelhető ez például abban, hogy sokan az angol terminust a magyar kiejtési szabályokhoz igazítva, fonetikusán [gender] ejtik ki. Új jelenség, hogy az írott nyelvhasználatban is megjelent viszont a „dzsender” forma. E magyarosított változatoknál jelenleg még többet használjuk az angol változathoz ragaszkodó, kiejtésében is ahhoz hű terminust, illetve egy olyan kiejtési változatot, amely úgymond átmenetet képez az angol és a magyar kiejtési mód között. (Ld. bővebben Kegyesné Szekeres E. – Simigné Fenyő S. 2006.)

Néhányan a *gender* terminusra magyar megfelelőt is javasolnak, azaz az angol terminust teljes egészében magyar szakszóval kívánják felváltani. Ilyen lehet a *társadalmi nem* jelzős szókapcsolat, esetenként egybeírva (*társadalmi nem*), amelyet szociológiai és nyelvészeti szakirodalmunk az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőzően is következetesen használt. A legújabb álláspont azonban az, hogy a *társadalmi nem* kifejezés nem tükrözi a *gender* lényegét, mivel generalizálja a *nem* társadalmi beágyazottságát.

A *gender* szó jelentésmezőjét tovább árnyalja, hogy melyik tudományterület diskurzusában elhelyezve vizsgáljuk meg jelentését. A kommunikációs kutatásokban például a következő értelmezési keret társul hozzá: a *gender* jelentése „*társadalmilag meghatározott nem*” (McQuail 2003). Fordítástechnikai szempontból betoldással alkotott terminusról van szó, amely szintén a fogalom társadalmi meghatározottságát állítja a középpontba, mégis jobban értelmezhető, mint az egyszerű jelzős szerkezet. Hasonló szemszögből tekint a fogalomra Griffin (2001) is, de a hangsúlyt a társadalmi szempontú minősítésre helyezi, azaz a *gender* fogalmával interakcióban értelmezett nemi identitásra utalunk akkor, amikor a fogalmat, mint „*társadalmilag minősített és koncipiált nem*”-ként (Buda Bélának Griffin könyvéhez írt előszava) határozzuk meg. E két tudományterületi felfogáshoz közelít a szociolingvisztikai és irodalomkritikai *gender-fogalom* is, melynek legfőbb jellemzője az interakcionalitás: a *gender* kulturális, szociális és historikus háttérrel rendelkező nyelvi konstrukció, mely a férfiasság és a nőiesség nyelvi és nem nyelvi reprezentációi, kifejeződési formái mentén konstituálódik meg (Kroll 2002).

Az Európai Unió munkabizottságai a fenti interdiszciplináris eredményekre támaszkodva értelmezték újra a nemi szerepkategóriákat, s építették be a *gender* fogalmát a közigazgatás és az államigazgatás fogalmi apparátusába. A *gender* mint

szakszó az Európai Unió fogalomrendszerében egységesen a következőképpen definiálható:

„Az angol nyelv megkülönbözteti a biológiai nem (szex) és a szociális nem (gender) fogalmát. A gender szóval a nemiség kifejeződésének sokféleségét jelöljük, amelynek megjelenési formáira kihatással vannak a következő tényezők: származás, vallás, életkor, képességek és korlátozottságok, szexuális orientáció és más meghatározó (strukturális) jegyek. A gender a nőket és a férfiakat szociális kapcsolataik rendszerében írja le, egymáshoz és egymás közötti viszonyukban. A gender fogalmának segítségével megragadhatjuk a társadalmi hierarchia és a diszkrimináció lényegét.” (<http://www.genderkompetenz.info>)

A gender-politikai főfogalmak magyar ekvivalenseit a Szociális és Családügyi Minisztérium megbízásából dolgozták ki 2000-ben egy „mini” értelmező szótár formájában (*100 szó az esélyegyenlőségről*). A férfiak és a nők esélyegyenlőségével foglalkozó gender-politika terminológiai egységesítése az Unió megalapításától kezdve folyik, s ebbe a folyamatba hazánk is bekapcsolódni látszik azáltal, hogy megkezdődött az egyenlőségi politika magyar nyelvű alapszókészletének kidolgozása. A több nyelvet átfogó projektum egyik célkitűzése az volt, hogy elősegítse a gender-politika európai szintű egységesülését. Annak ellenére, hogy ebbe a munkatervbe nyelvünkön – például a halmazotthon használt birtokos szerkezetek miatt számos nehezen értelmezhető kifejezés került be (ilyen például a *Gender Mainstreaming* lefordítására tett kísérlet: Az egyenjogúság politikai érvényesítése a döntéshozatal minden szintjén / A nemek társadalmi dimenzióinak integrálása), fontos kezdeményezésről van szó, mert az Európai Unióhoz való csatlakozás óta nekünk, magyaroknak is egyre nagyobb szükségünk van e fogalmak ismeretére. Bizonyítja ezt, hogy az Oktatási Minisztérium által kiírt pályázatokban rendszeresen szerepelnek a *gender monitoring*, a *gender mainstreaming* kifejezések, mint a pályázatok hasznossági elvének egyik lehetséges mutatói. Sőt, az egyes pályázatok elbírálásakor is szemponttá vált az, hogy a pályázat figyelembe vette-e az esélyegyenlőség alapvető kritériumait, többek között a férfiak és a nők közötti esélyegyenlőségét.

Nemrégiben jelent meg magyar nyelven egy pályázati kézikönyv is, amely mellékletként tartalmazza a „Nemek közötti egyenlőség” elnevezésű programismertetőt is. Ennek „alapfeladata a nemek egyenlő megítélésének előmozdítása a szociális, kulturális, politikai és társadalmi életben, az esélyegyenlőség megteremtése, az elért eredmények és a kitűzött célok terjesztése, továbbá a nemi sztereotípiák leépítése” (*Pályázatok kézikönyve*, szerk. Kitley G, 111. o.). Ebben a kézikönyvben például az európai gender-politika másik fontos főfogalma, a *Gender Equality* is sokszor előfordul. Ezt a kifejezést általában a „nemek közötti egyenlőség” fordításban adhatjuk vissza. A szlogenértékű *esélyegyenlőség* terminus és az *egyenlő esélyek* szókapcsolatok jól használhatók a

magyar nyelvben is, és tartalmukban is kifejezik a program lényegét.

A *Gender Mainstreaming* fordítása – ezzel szemben – több szempontból is problémát jelent. Maga a fogalom arra utal, hogy a nemekkel kapcsolatos közösségi és tagállami szakpolitika egyik legfontosabb eljárása és módszere „a nemek közötti egyenlőség elvének érvényesítése” (*Pályázatok kézikönyve*, 112. o.). A nemek közötti *egyenlőség* terminus helyett ugyanakkor európai-uniós szövegben igencsak gyakran találkozunk a kevésbé támogatható *nemi egyensúly* és *nemi egyenlőség* kifejezésekkel is. A valószínűleg sok látogatót vonzó *Euroinfo Európa Szerver* elnevezésű honlapon a *Gender Mainstreaming* definíciója így hangzik: „A nemi egyenlőség biztosítására irányuló közösségi politika” (www.euroinfo.hu). A „nemi egyenlőség” szókapcsolat – véleményem szerint – félrevezető: az ilyen és ehhez hasonló fordítási megoldások okozzák, hogy a társadalmpolitikai szempontból támogatandó programok a nagyközönség előtt hitelüket veszítik. Hasonló szemantikai csapdát rejtenek a *nemi esélyegyenlőség* ill. *nemi egyenlőtlenlégek* jelzős szókapcsolatok is, melyek szintén sűrűn szerepelnek az európai uniós szövegek magyar fordításaiban. „A nemi egyenlőséget támogató közösségi cselekvési program”, illetve „a nők és a férfiak érdekeinek azonos mérvű megjelenítéséről a politikai és a szociális élet főáramában” kifejezések fordultak elő a leggyakrabban a nagyközönség tájékoztatására szánt kiadványokban (pl. a Nőképviselői Titkárság *Gender Mainstreaming* c. kiadványa, 1998).

Ma Magyarországon egy pályázat sikerét meghatározhatja az is, hogy áthatja-e az aktuális pályázatot az esélyegyenlőség, a *Gender Mainstreaming* kritériumrendszere, azaz az ún. gender-szempontra érvényre jutása. Példának okáért a Nemzeti Fejlesztési Terv (2006) egyik pályázati csomagjához csatoltak egy 33. oldalas Esélyegyenlőségi Útmutatót is az európai-uniós támogatásra pályázók és a pályázatot értékelők számára. Ebben a dokumentumban szerepel az, hogy az esélyegyenlőségek között kiemelten kezelendő a nők esélyegyenlősége „a probléma megfogalmazásától, a projekt értékeléséig” Mindazonáltal a *gender-szempontra* jelentése sem kristályosodott még ki nyelvünkben. A legegyszerűbb értelmezési módja az, hogy valamely elemzés magában foglalja a férfi-női szempontot, például „férfi-női bontású statisztikákat” készítenek egy megadott témában (www.euroinfo.hu). A *gender-szempontra* magyar fordításaként találkozhatunk a *nemi szempont*, a *nemi irányultság*, sőt a *nemi szemüvegen át való szemlélődés* kifejezésekkel is (*Gender Mainstreaming* kézikönyv). E nyelvi megoldások is jól példázzák, hogy a jövőben nyelvi kihívásokkal is szembe kell néznünk, amennyiben sikeresen kívánjuk megvalósítani az Európai Unió gender-politikájának stratégiai elemeit, s a „nemek közötti esélyegyenlőség érvényesítését” gyakorlati célkitűzésnek tekintjük.

Sok szempontból követendő példa lehet a már többször is említett, magyar nyelven is olvasható *Gender Mainstreaming* kézikönyv. A kézikönyv magyar fordítója következetesen alkalmazza azt a fordítástechnikai megoldást, hogy az

által javasolt magyar kifejezések mellett szerepelteti a szövegben az eredeti idegen szót is, pl. „a nemek közötti egyenlőség érvényesítésének politikája (gender mainstreaming)”. E kézikönyvben számos olyan fordítástechnikai lépést, terminológiai javaslatot találunk, amelyek tartalmukban követik az eredeti koncepciót, s magyarul is jól értelmezhetők. Reménykedjünk tehát, hogy már nem sokáig láthatunk olyan hibás körülírásokat, mint a következő példában, amelyre egy feminista blogban bukkantam rá: „nemi politikai befolyásolási megközelítés”. A hiba forrása nyilván az, hogy a gender-politikai szakterminológia magyar nyelvre történő átültetése az illetékes szaktudományokban még nem valósult meg kellőképpen, s ennek következtében a fordító munkáját nem segítik egységesített terminológiai adatbázisok.

3. Kutatási terv és a kutatás célja

A gender-politika magyar nyelvű terminológiájának kialakításában nehézséget okozhat az egyes terminusok jogi szabályozottságának hiánya is. Erre tettek kísérletet *A nők és férfiak közötti esélyegyenlőség az európai közösségi és a magyar jogban. Jogharmozációs javaslat szerzői, szerkesztői* (Gyulavári – Kardos 2000). E kiadvány jól elkülöníti egymástól például az *egyenlő bánásmód* és az *esélyegyenlőség* kifejezéseket, valamint a korábban is használatos *egyenjogúság* fogalmát. Ez a különbségtétel fordítástechnikai és nyelvhasználati szempontból egyaránt fontos. Az *egyenlő bánásmód* a nők hátrányos megkülönböztetésének, azaz idegen szóval diszkriminációjának tilalmát jelenti. Az *esélyegyenlőség* gyakorlati célkitűzés, s olyan intézkedések összességét jelöli, melyek a nők tényleges *egyenjogúsítását* szorgalmazzák (Albert – Gyulavári 2002).

A fenti példák azt bizonyítják, hogy nemcsak jogi, hanem nyelvi-nyelvhasználati kérdésekkel is foglalkoznunk kell ahhoz, hogy Magyarországon is érvényesülhessen a *Gender Mainstreaming* koncepciója. A vizsgálódás egyik első lépése az lehet, hogy a *szóhasználat* szempontjából kritikai elemzésnek vetjük alá a gender-politikához kapcsolódó szövegeket (pl. szakszövegeket, sajtószövegeket). A vizsgálat második szakaszában azt kell felülvizsgálunk, milyen *beszédretorikai eszközök* használatával próbálják a nagyközönségnek készült tájékoztatóanyagok a nők és férfiak közötti egyenlőség kérdését a közpolitikai vitákba, ill. a köztudatba beemelni. A jelenlegi helyzet az, hogy számos gender-politikai kifejezés „sokaknak kissé ijesztően hangzik, mások üres bürokratikus szakzsargonot sejteneek mögötte, ráadásul még találó magyar fordítás sem ismeretes” (<http://cps.ceu.hu/mageeqworkshop.php>). A nyelvészek és a téma szakértőinek együttgondolkodására van szükség ahhoz, hogy a gender-politikai szakkifejezések megfelelő tartalommal és formával artikulálódjanak a politikai és a közszférában, hiszen a sikeres gender-politika legfőbb záloga az az érv- és szókészlet, valamint az a diskurzusmód, ahogyan erről beszélünk.

A fentieken felvázolt probléma egy hosszabb gender-nyelvészeti kutatás

résztémája, amely az itt is kifejtett indokok alapján a közeljövőben egyik fő kutatási területemet alkotja. Mindazonáltal remélem, hogy beszámolómban sikerült bemutatnom a kutatás lehetséges menetét, és felhívni a hallgatóság figyelmét egy új alkalmazott nyelvészeti kutatási területre.

Irodalom:

- 100 szó az esélyegyenlőségről. A férfiak és a nők közötti esélyegyenlőséggel kapcsolatos kifejezések szójegyzéke*, Szociális és Családügyi Minisztérium 2000
- Gender Mainstreaming. Információs kiadvány*, Nőképviseleti Titkárság 1998
- Nemek esélyegyenlősége a munkaerőpiacon* (A 2004. március 26-án tartott nemzetközi konferencia előadásai), Esélyegyenlőségi Kormányhivatal 2004
- Pályázatok kézikönyve*, szerk. Kitley G., Európa Média Kht. 2005, 111-114. o.: Melléklet
- Griffin, E. 2001: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*, Budapest: Harmat (Előszó: Buda Béla)
- Gyulavári Tamás – Kardos Gábor 2000: *A nők és férfiak közötti esélyegyenlőség az európai közösségi és a magyar jogban. Jogharmonizációs javaslat*, Budapest: INDOK
- Huszár Ágnes 2006a: „Bevezetés” az Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatások c. könyvhöz; in Kegyesné Szekeres E. – Simigné Fenyő S. (szerk.): *Sokszínű nyelvészet II.*, Miskolc: ME Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, 1-14.
- Huszár Ágnes 2006b: „Hogyan (nem) érdemes kutatni a női és a férfi kommunikáció közötti különbségeket?”, *uo.*, 15-38.
- Kegyesné Szekeres E. – Simigné Fenyő S. (szerk.) 2006: *Sokszínű nyelvészet II. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatások*, Miskolc: ME Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
- Kroll, Renate (Hg.) 2002: *Metzler Lexikon, „Gender”*, Stuttgart
- McQuail, Denis 2003: *A tömegkommunikáció elmélete*, Budapest: Osiris
- Sándor B. „Előszó”, Jagose: *Bevezetés a queer-elméletbe* c. könyvének magyar fordításához, 2003